

DE STAAT VAN NEDERLAND

EEN HOORCOLLEGE OVER DE
GESCHIEDENIS EN ONTWIKKELING
VAN ONZE VERZORGINGSSTAAT

door Paul Schnabel

Inhoudsopgave

College 1. Altijd in de top tien: Nederland in internationaal perspectief	3
Scandinavië is benchmark voor Nederland	3
Nederland doet het beter dan menigeen durft te denken of geloven	3
Het Nederlandse servet is geen tafellaken geworden	3
Privé geluk en maatschappelijk ongenoegen	4
College 2. Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving	5
Sociale zekerheidsstelsel is géén product van naastenliefde of betrokkenheid	5
Verzorgingsstaat begint officieel met trekken van Drees	5
Pragmatisch begonnen en tot ideologie ontwikkeld	6
Apotheose en neergang van de maakbare samenleving	6
College 3. Nederland in de 21ste eeuw: modern conservatief	7
De terugkerende problematiek van te dure arbeid	7
Nederland kent een traditie van razendsnelle omslagen	7
Een paradijsvogel in een tuin vol mussen	8
Toekomst is onvoorspelbaar en niet te plannen	8
Lijst van aanbevolen literatuur	9

PAUL SCHNABEL

Prof. dr. Paul Schnabel, socioloog, is Universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht en Vertrouwenspersoon Wetenschappelijke Integriteit. Hij was van 1998 tot 2013 directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en in die jaren rekende De Volkskrant hem tot de tien meest invloedrijke mensen van Nederland.

Hij was 12 jaar commissaris van Shell Nederland. Sinds zijn pensionering is hij onder andere kroonlid van de SER en lid van de raad van toezicht van ING Nederland. Verder is hij penningmeester van het Koninklijk Concertgebouworkest, voorzitter van het Duitsland Instituut, van het Innovatiefonds Zorgverzekeraars en van de beurzencommissie van het Prins Bernhard Cultuurfonds. Hij is lid van de Raad van Toezicht van Museum Boymans van Beuningen, Museum Catharijneconvent, Museum Breidius en het Nederlands Openlucht Museum. In 2013 was hij voorzitter van de jury van de Academische Jaarprijs, van de P.C. Hooftprijs en voorzitter jury van de BNA-prijs Beste Gebouw van 2013. Hij is voorts ook voorzitter van de Academie De Gouden Ganzenveer. In 2014 bezet hij met Alexander Rinnooy Kan de Queen Wilhelmina Chair bij Columbia University in New York.

In 2010 kreeg hij de erepenning van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen en in 2013 werd hij benoemd tot erelid van de Nederlandse Sociologische Vereniging en tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

RODE HOED

De Rode Hoed is een debat- en congrescentrum gevestigd aan de Keizersgracht in het centrum van Amsterdam. Deze historische schuilkerk is een veelzijdige locatie waar debatten, lezingen, concerten maar ook congressen en workshops plaats vinden.

Kijk voor meer informatie op www.rodehoed.nl

College 1. Altijd in de top tien: Nederland in internationaal perspectief

Nederland kende weliswaar economisch betere tijden, maar op de keper beschouwd doen we het zo slecht nog niet. Nederland is te typeren als het zuidelijkste land van Scandinavië. Dat is niet zozeer vanwege het klimaat, maar omdat ons land economisch, politiek, sociaal en cultureel veel gemeen heeft met Denemarken, Zweden, Noorwegen, Finland en ook IJsland. Hoewel we op de keper beschouwd weinig weten over deze landen en hun inwoners, voelen we een *Wahlverwantschaft* met onze noordelijke burens, een erkenning dat de samenleving bij ons ook ongeveer zo is geregeld.

Scandinavië is benchmark voor Nederland

Onze referentielanden zijn Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, maar Scandinavië is onze benchmark. Als wij teveel van de Scandinavische landen gaan afwijken, dan blijkt dat bijna steeds als een achteruitgang gezien te moeten worden. De Scandinavische landen staan vrijwel altijd in de top 5 of top 10 van internationale ranglijsten over welvaart, welzijn, geluk van de bevolking, tevredenheid met het leven, opleidingsniveau, weinig of geen corruptie, niveau gezondheidszorg, levensverwachting, weinig armoede, sociale veiligheid, economische kracht, lage criminaliteit, democratie, bereid tot ontwikkelingssamenwerking en wetenschappelijke prestaties. Op al die gebieden lijkt Nederland sterk op de Scandinavische landen. Zij en wij behoren dus ook tot de top van de wereld als het gaat om de kwaliteit van samenleving en staat. Als Nederland de aansluiting met Scandinavië zou verliezen dan betekent dat we op achterstand zijn geraakt en dat willen we uiteraard niet.

Aan de internationale ranglijsten waar ik zojuist naar verwees, wordt politiek en maatschappelijk steeds meer belang gehecht. Voor overheden vormen ze een goede graadmeter voor de positie die hun land in de wereld bekleedt en voor de status die het mondiaal geniet. Een belangrijk referentiepunt is het World Economic Forum (WEF). Elk jaar komen in Davos de politieke en economische leiders van de belangrijkste economieën samen om een week lang te praten over de ontwikkelingen op economisch gebied. Een intensief gebeuren waar een heel instituut achter verborgen gaat dat de bijna 150 serieus te nemen economieën in de wereld jaarlijks met elkaar vergelijkt. Die vergelijking biedt niet alleen een totaalbeeld van de wereld-economie, maar geeft ook een overzicht van de stand van zaken in ieder van de 150 economieën.

Nederland doet het beter dan menigeen durft te denken of geloven

Nederland behoort al geruime tijd tot de 37 economieën die door het WEF worden beschouwd als *innovation driven*. Dat is de hoogste categorie van economische ontwikkeling. We staan thans op nummer 8. Heel even heeft Nederland op nummer 5 gestaan, voornamelijk omdat andere landen op het hoogtepunt van de crisis het minder goed deden dan wij. Zwitserland is de meest innovatieve en competitieve economie, op de voet gevolgd door Singapore, Finland, Zweden, Duitsland en de Verenigde Staten. Noorwegen en Denemarken bevinden zich direct bij ons in de buurt. Een paar cijfers om ons nationale ego op te poetsen: Nederland is in infrastructurele zin de mondiale nummer 1 in de scheepvaart, nummer 4 in de luchtvaart en, heel veel mensen zullen dit niet geloven, we zijn nummer elf als het gaat om de beste spoorwegen. Nummer 4 qua gezondheidszorg en nummer 7 als het gaat om de financiële omvang (450 miljard) van de export. Heel goed scoren we ook op onderwijs en de kwaliteit van de rechtsstaat. Nederland staat er kortom helemaal niet slecht op, en zelfs veel beter dan menigeen durft te denken of geloven.

Je kunt eindeloos discussiëren over de vraag of die lijstjes allemaal wel kloppen, maar eigenlijk zijn ze behoorlijk consistent in hun uitkomsten. Eén van die uitkomsten is dat Nederland de laatste jaren wel positie verloren heeft, van gemiddeld de eerste vijf naar gemiddeld de eerste tien. Bijvoorbeeld bij de hoogte van het bruto binnenlands product (bbp), in 2008, aan het begin van de crisis, bedroeg dat 600 miljard euro en dat was in 2013 weer zo. Dat betekent dat Nederland de facto armer is geworden. Als we alleen de inflatie zouden meerekenen, dan had het bbp in 2013 ongeveer 660 miljard euro moeten zijn. Tel je daar een heel bescheiden economische groei bij op, dan had het bbp zelfs 690 miljard euro moeten bedragen. Ofwel, de maatregelen die het kabinet nu moet nemen om de tekorten op de rijksbegroting te beperken, zouden dan niet nodig geweest zijn, want de belastingopbrengsten zouden dan ook 30-40 miljard hoger geweest zijn.

Het Nederlandse servet is geen tafellaken geworden

Het bijzondere is dat de Scandinavische landen minder last van de crisis hebben gehad dan Nederland. Hun economieën zijn minder open dan de onze en hun financiële sector, met uitzondering van IJsland, is minder groot en minder internationaal georiënteerd. Hoewel de stijging pas in 2011 inzette, hebben wij nu

naar verhouding ook een hoge werkloosheid. Waren we eerst het Europese land met het laagste werkloosheidscijfer, nu maken we deel uit van een middengroep met, officieel, een inactieve beroepsbevolking van 7 á 8 procent. Feitelijk ligt het cijfer waarschijnlijk echter dicht tegen de 10 procent aan. Studenten blijven langer studeren, meer mensen hebben zich als zelfstandige zonder personeel gevestigd en een onbekend grote groep heeft zich feitelijk van de arbeidsmarkt teruggetrokken.

Die hoge werkloosheid heeft primair te maken met onze open economie, waardoor we heel gevoelig zijn voor internationale ontwikkelingen. Het heeft daarom ook te maken met het mislukte streven van grote Nederlandse bedrijven om wereldspelers te worden. De grote ambities van ABN AMRO, ING, KLM en Albert Heijn zijn geen van allen gerealiseerd. Hun wedervaren in de afgelopen decennia tonen aan dat het nog niet zo eenvoudig is om van servet tot tafellaken te groeien. In veel gevallen is dat dus niet gelukt en dat heeft de Nederlandse overheid en samenleving heel veel geld gekost. Verder kampt Nederland met de naweeën van de huizenbubbel. Er worden aanzienlijk minder huizen gebouwd dan voor 2008 en dat heeft grote gevolgen voor de hele economie. We hebben bovendien een van de grootste hypotheekschulden per hoofd van de bevolking van de wereld, 650 miljard euro op ongeveer 4 miljoen huizenbezitters. Dat lijkt misschien niet veel, behalve als je bedenkt dat iedereen die ná 2000 een huis heeft gekocht (ongeveer een miljoen huishoudens) zijn woning, geheel passend in de oer-Nederlandse traditie, 'onder water' heeft staan. De hypotheek is hoger dan de waarde van het huis. Wat de werkgelegenheid evenmin ten goede komt, zijn de kosten van de arbeid; die zijn hoog, in vergelijking met onze belangrijkste handelspartner Duitsland.

Een laatste factor die ik zou willen noemen, is de politieke instabiliteit. Vanaf 2001 hebben we een bijna Italiaans ritme van kabinetwisselingen gehad. Dat klinkt heel muzikaal maar die voortdurende wisseling zorgt er wel voor dat te weinig van de voorgenomen maatregelen ook wet worden en ten uitvoer worden gebracht. Interessant is dat het kabinet Rutte II met wisselende meerderheden en met steun van delen van de oppositie vrijwel al zijn hervormingen wel door de Kamer weet te loodsen. De nieuwe grote rol die convenanten tussen overheid en maatschappelijke partijen op het gebied van de zorg, de pensioenen of de huisvesting spelen kunnen gezien worden als een herleving van het 'poldermodel', al wordt het niet meer zo genoemd.

Privé geluk en maatschappelijk ongenoegen

Ondanks alle problemen en tegenslagen is de positie van Nederland nog altijd heel goed. En dat het met henzelf ook goed gaat, is zelfs nog meer het geval in de beleving van de meeste mensen. Dat geldt zelfs voor jongeren, en dat zijn alle mensen jonger dan 40 jaar, die leven met het besef dat ze waarschijnlijk geen vaste baan zullen vinden. Hoewel op de arbeidsmarkt meer flexibiliteit absoluut gewenst was, is nu het gevoel dat het juist voor jongeren allemaal wel heel erg flexibel is geworden. Meer dan 80 procent van de jongeren werkt op een tijdelijk contract. En toch, als je Nederlanders vraagt: 'hoe gaat het met u?', zegt 4 van de 5 Nederlanders gelukkig tot zeer gelukkig te zijn in de persoonlijke levenssfeer. Als je vraagt wie er echt ongelukkig is, dan is dat maar 2 á 3 procent. Het maakt overigens wel uit of je dat mondeling of schriftelijk vraagt, in het laatste geval zeggen iets meer mensen ongelukkig te zijn.

'Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht': deze zin geeft aan dat privégeluk in Nederland niet perse gepaard gaat met tevredenheid over de samenleving. Het onverwacht grote ongenoegen over en met de samenleving en de politiek komt voor het eerst massaal tot uiting bij de opkomst en nog heftiger bij de ondergang van Pim Fortuyn. De Paarse kabinetten zouden er een 'puinhoop' van gemaakt hebben. Plots was vergeten dat Nederland mondiaal als voorbeeld werd gezien van hoe een markteconomie succesvol kon worden gecombineerd met een verzorgingsstaat. Tussen 1990 en 2000 steeg de welvaart met bijna een derde, sindsdien met niet meer dan een tiende. Dachten we begin 2000 nog dat Nederland bijna klaar was, er waren natuurlijk wel degelijk grote problemen die nog niet het begin van een oplossing hadden gevonden. Vooral het snel gegroeide aantal nog niet aan de gewoonten van de Nederlandse samenleving gewende migranten, de onbeheersbaarheid van de arbeidsongeschiktheidsregelingen, de wachtlijsten in de zorg en de grotestedenproblematiek vroegen dringend om een oplossing. Op de achtergrond speelde bovendien dat we ons nog onvoldoende bewust waren van de ontzuiling en de gevolgen ervan. Was voorheen het standpunt van de kerk, partij, vakbond of krant richtinggevend, nu moesten we het ineens zelf bedenken.

College 2. Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving

De opmerkelijkste zin uit de eerste troonrede van koning Willem-Alexander luidt: 'De klassieke verzorgingsstaat gaat langzaam maar zeker plaatsmaken voor de participatiesamenleving waarin van iedereen die dat kan, verwacht wordt dat hij verantwoordelijkheid neemt voor zijn of haar eigen leven en voor zijn of haar omgeving.' Wat meteen opvalt, is dat de koning spreekt van een klassieke verzorgingsstaat. Dat is opmerkelijk omdat de verzorgingsstaat nog vrij jong is. Ze kreeg pas na de Tweede Wereldoorlog vorm, niet meteen door de verzorging 'van de wieg tot het graf', maar door nog relatief kleine maatregelen die aanvullend waren op wat mensen zelf (nog) konden.

Sociale zekerheidsstelsel is géén product van naastenliefde of betrokkenheid

De oorsprong van onze verzorgingsstaat ligt in de gesprekken die de Britse premier Winston Churchill en de Amerikaanse president Franklin Roosevelt al in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog voerden over wat de westerse regeringen zouden moeten doen ná de oorlog. Cruciale vraag daarbij was hoe overheden de 'gewone man' zouden kunnen beschermen tegen crisis en werkloosheid. Volgens een commissie onder leiding van de Britse econoom en politicus William Beveridge was het enige juiste antwoord op die vraag vrijwaring van gebrek (freedom from want). In zijn in 1942 gepresenteerde rapport pleitte Beveridge voor een stelsel van sociale zekerheid, dat ondersteuning zou bieden aan mensen in moeilijke omstandigheden. Een stelsel dat een bodem onder het menselijk bestaan zou leggen, want alleen dan kon de samenleving verwachten dat haar leden zich 'civilized' zouden blijven gedragen.

Wat we ons goed moeten realiseren, is dat de aanzet tot het stelsel van sociale zekerheid niet primair voortkwam uit naastenliefde of uit een gevoel van betrokkenheid met de minder fortuinlijke medeburger. Het hele idee van zorg en veiligheid voor de burger vloeide voort uit een wel begrepen eigenbelang van de regerende elites. Dit is niet kwaadaardig bedoeld; de elites zagen het zelf ook zo. Als zij de burgers geen basale zekerheid zouden bieden, dan zouden de laatsten de lokroep van totalitaire ideologieën waarschijnlijk niet kunnen weerstaan.

Omdat de Nederlandse regering in ballingschap in Londen zetelde, kreeg ze het Beveridge-rapport vrijwel in de schoot geworden. Na kennis te hebben genomen van het rapport benoemde het (oorlogs-) kabinet Gerbrandy in 1943 een commissie onder leiding van Aart van Rhyn. Hij kreeg de opdracht om uit te zoeken of er in Nederland een nationaal stelsel van collectieve verzekeringen en sociale wetgeving kon worden opgezet. Van Rhyn concludeerde in 1945 dat dit mogelijk was, maar zei er meteen bij dat strenge criteria en dito controle vereist waren. Het moest de mensen niet te gemakkelijk worden gemaakt om van eventuele voorzieningen gebruik te maken. Ze moesten vooral zelf verantwoordelijk blijven voor hun welzijn. Alleen degenen die het niet (meer) alleen konden redden, mochten een beroep op de voorzieningen doen. Van het toekomstige stelsel moest bovendien een impuls uitgaan dat mensen zo snel mogelijk de verantwoordelijkheid over hun eigen leven zouden hernemen. Opdat ze weer voor hun eigen inkomen, zichzelf en hun eigen omgeving zouden gaan zorgen: het zijn bijna letterlijk de woorden uit de troonrede van 2013.

Verzorgingsstaat begint officieel met trekken van Drees

De verzorgingsstaat nam officieel een aanvang in 1947 met de noodvoorziening voor ouderen, ingevoerd door de toenmalige minister van Sociale Zaken Willem Drees. Vandaar de uitdrukking 'Trekken van Drees'. Voor alle duidelijkheid, ik heb het hier niet over de Algemene ouderdomswet (AOW), die werd pas in 1956 van kracht. Verantwoordelijk bewindspersoon in het tweede kabinet Drees was minister (Ko) Suurhoff, maar zijn naam is nooit symbolisch geworden voor de AOW. Drees bleef dus de 'vader' van alle ouderen in Nederland. Hij nam hun grootste angst weg; de angst dat zij niet genoeg middelen zouden hebben voor een onbezorgde oude dag en afhankelijk zouden worden van hun kinderen die het zelf ook niet breed hadden. We zouden het bijna vergeten, maar Nederland was arm, kort na de oorlog.

Op de Beeklaan in Den Haag waar de familie Drees woonde, kwamen honderden brieven, taarten, zelf gepunnikte pannenlappen en allerlei andere, Wim Sonneveld citerend, 'goedbedoelde rotzooi' het huis in met als strekking: 'dank u wel voor de onafhankelijkheid, dank u wel dat ik zelfstandig kan verder leven en dat ik niet afhankelijk hoeft te zijn van mijn kinderen.' En dan volgde er stevast de opmerking dat 'het niet zo is dat wij het slecht hebben met elkaar, maar de kinderen hebben het zelf al moeilijk genoeg in deze tijd.'

Het stelsel van collectieve verzekeringen en sociale wetgeving is lange tijd aangeduid als welvaartsstaat. Ten onrechte, want het Engelse woord welfare refereert niet aan welvaart, maar aan welzijn en steun. Terwijl Hilda Verweij-Jonker, de eerste vrouwelijke socioloog van naam in Nederland, de term verzorgingsstaat muntte als de veel betere vertaling, toonde mijn leermeester, de eminente socioloog Piet Thoenes, de worsteling van politici en wetenschappers met het begrip. Wat moesten ze nu precies onder een dergelijke staat verstaan? Thoenes definieerde het als 'een op democratische leest geschoeid systeem van overheids-

zorg dat zich bij handhaving van het kapitalistische productiesysteem garant stelt voor het collectieve sociale welzijn van haar onderdanen.'

Pragmatisch begonnen en tot ideologie ontwikkeld

Thoenes' definitie herbergt heel wat vooronderstellingen, ideeën en nuances die uiteraard ruim een halve eeuw later niet allemaal meer herkend worden of actueel zijn. Om te beginnen zijn de onderdanen van toen burgers geworden, hardwerkende burgers zelfs. Verder was de verzorgingsstaat voor Thoenes veel meer dan een systeem van wetten en regelingen, het had ook iets te maken met de manier waarop de samenleving zichzelf begreep, met de manier waarop ze wilde functioneren, en met de omvattendheid van de verzorgingsstaat in alle sectoren en fasen van het leven. Ik vind die omschrijving zelf wat moeilijk, maar Thoenes had het gevoel dat het over veel meer ging, dat de in wording zijnde verzorgingsstaat de samenleving ingrijpend veranderde. Dat is in belangrijke mate waar gebleken. Hij wees erop dat de verzorgingsstaat democratisch, niet van bovenaf opgelegd maar met politieke consensus en met steun van de bevolking tot stand was gekomen. Wij zouden gezamenlijk een systeem hebben gewild waarin het rijk verantwoordelijk voor de zorg is, maar niet per definitie zelf uitvoert. Ook belangrijk, aldus Thoenes, is dat de Nederlandse verzorgingsstaat vorm kreeg binnen een kapitalistisch productiesysteem, als tegenhanger van de verzorgingsstaten in het Oostblok met hun geheel ander en zeker minder genereuze behandeling van de belangen van de individuele burgers.

De overheid die zich garant stelt voor het collectieve welzijn van zijn burgers, werd in de loop van vooral de jaren zestig steeds meer een programma dat moest worden vervolmaakt. Er werden gaandeweg steeds meer dingen bedacht die in termen van de verzorgingsstaat geregeld moesten worden. Heel simpel zou je kunnen zeggen: de verzorgingsstaat is pragmatisch begonnen en kreeg geleidelijk aan de trekken van een ideologie waarin de staat het welzijn van de burgers verplicht moest garanderen en bevorderen. Kritiek op die opvatting klonk twee jaar geleden nog terug in de woorden van premier Mark Rutte toen hij zei dat de overheid geen geluismachine was. Rutte's woorden vormen een hele late kritiek op ideeën uit de jaren '60 als zou de overheid het geluk – welzijn toen – van burgers moeten en kunnen bevorderen.

Apotheose en neergang van de maakbare samenleving

Onder het kabinet Den Uyl (1973-1977) beleefde dit idee, impliciet in het nog meer omvattende idee van de maakbaarheid van de samenleving, zijn apotheose. Er ontstond een hele nieuwe manier van denken bij de overheid. Totdat het kabinet Den Uyl aantrad, bestond de top van het ambtelijk apparaat voornamelijk uit juristen die voor nette wet- en regelgeving zorgden. Vanaf de jaren zestig echter maken steeds meer sociaal wetenschappers hun opwachting in de ministeries. Denkers die zich voortdurend bogen over hoe de Nederlandse samenleving kon worden verbeterd en daar als doeners ook een programma voor hadden ontwikkeld. Kort gezegd zou de overheid via haar welzijnsbeleid het geluk in haar greep krijgen en vervolgens naar de mensen brengen. Dat beleid is aan zijn ambities ten onder gegaan. Vooral toen duidelijk werd dat het systeem waarop onze verzorgingsstaat was gebaseerd, het succesvolle kapitalistische productiesysteem, niet meer functioneerde. Maar het ideaal van de maakbare samenleving ging niet alleen aan flarden door de oliecrisis en de snel achteruitlopende concurrentiepositie van Nederland op de wereldmarkt.

Thoenes liet in een nawoord bij de tweede uitgave van zijn proefschrift 'De elite in de verzorgingsstaat' weten opgelucht te zijn dat de burgers medio jaren '60 het initiatief hadden genomen om zelf hun geluk te zoeken en zelf alternatieven te creëren. Naar zijn mening heeft dat burgeroffensief jammer genoeg niet lang geduurd, een kongsi van politici en ambtenaren trok het initiatief tot de verdere ontwikkeling van de verzorgingsstaat weer rap naar zich toe. Zij wisten ten slotte wat goed was voor de bevolking. In feite betekent de troonrede van Willem-Alexander weer een cesuur. Hij roept iedereen die dat kan op, om de verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en voor zijn of haar omgeving. De grote vraag is echter of en in hoeverre we daarvoor de 'klassieke' verzorgingsstaat moeten inwisselen voor een participatiesamenleving. Er zullen immers altijd mensen zijn die het alleen niet redden.

College 3. Nederland in de 21ste eeuw: modern conservatief

De politiek in Nederland lag er aan het einde van de jaren '90 schitterend bij. We waren klaar om de 21ste eeuw in te gaan. Onze grootste zorg was de millenniumbug: waren de computers wel gereed om de volgende eeuw in te gaan? Ik had zelfs een aftelhorloge, dat de dagen, uren en minuten tot het jaar 2000 aangaf. Helaas gaf het horloge het al op voordat het nieuwe millennium aanbrak. Een slecht voorteken voor wat er zou komen, maar dat konden we toen nog niet weten. Nederland was in velerlei opzicht een voorbeeld- en voorbeeldig land dankzij een gelukkige combinatie van verzorgingsstaat en neoliberal economisch beleid.

De terugkerende problematiek van te dure arbeid

De voorspoed van de jaren '90 was mede te danken aan het Akkoord van Wassenaar; een overeenkomst uit 1982 tussen werkgevers en werknemers waarbij de looneisen werden gematigd in ruil voor het behoud van de werkgelegenheid. De afspraak werd gemaakt op het dieptepunt van de toenmalige crisis toen oude industrieën massaal ten onder gingen, en de werkloosheid en inflatie ongekende hoogten bereikten. Werkgevers en werknemers vonden dat dit niet zo door kon gaan. Nederland mocht geen land worden waar een hele kleine groep het geld voor iedereen moest gaan verdienen. Het duurde even voordat het akkoord zijn vruchten afwierp, pas aan het eind van de jaren '80 begonnen de economie en de werkgelegenheid zich te herstellen. Maar daarna ging het snel; tien jaar later was er zelfs sprake van bijna volledige werkgelegenheid.

Het inzicht dat werkgelegenheid kan worden behouden door de kosten van de arbeid in de hand te houden, speelt ook nu weer. Het aantal beschikbare arbeidsplaatsen in Nederland is sinds 2008 met 4 procent afgenomen terwijl het aantal mensen dat zich op de arbeidsmarkt bevindt met 2 procent is toegenomen. Officieel bedraagt de werkloosheid 7 á 8 procent, maar feitelijk is ze veel hoger. Een deel van de werkloosheid is 'onzichtbaar' geworden. Mensen trekken zich van de arbeidsmarkt terug, blijven studeren of vestigen zich als zelfstandige zonder personeel (ZZP). Inmiddels zijn er al 800.000 van deze kleine ondernemers. Velen van hen hebben de grootste moeite om het hoofd boven water te houden.

Het probleem van de hoge arbeidskosten manifesteert zich, behalve in de werkloosheid, ook in de onderhandelingen over nieuwe cao's. De eindeloos voortslappende gesprekken, evenals het duidelijk oplopende aantal stakingen gaan in essentie over de vraag wat arbeid mag kosten. Heel voorzichtig, zonder dat het gezegd wordt, is Nederland op weg naar een lager loonkostenniveau. Dat zie je aan de flexibilisering van arbeid, het uitstellen van afspraken over cao's en het inkrimpen van de werknemersbestanden. Al deze gebeurtenissen lijken los van elkaar te staan, maar ze leiden allemaal tot lossere contracten en lagere salarisschalen. Van de tienduizenden mensen in de zorg die nu ontslagen worden, zullen er straks velen weer aangenomen worden, maar dan wel in een lagere schaal en met minder goede arbeidsvoorwaarden.

Een andere gevolg van de hoge prijs van arbeid en de bescherming van vast werk is dat met name jongeren (tot 40 jaar) nauwelijks meer vaste contracten krijgen. Minister Asscher van Sociale Zaken en Werkgelegenheid wil dit tegengaan door de herhaling van tijdelijke contracten moeilijker te maken, maar de verwachting is dat dit juist tot een versterking van de flexibilisering zal leiden. Werkgevers zullen niet meer vaste contracten gaan aanbieden, maar zich gedwongen zien nog sneller van tijdelijke medewerkers te wisselen.

Een nieuw Akkoord van Wassenaar lijkt kortom nodig. Het probleem is echter dat werkgevers en werknemers elkaar nog maar moeilijk weten te vinden. De moeizame onderhandelingen in de Sociaal Economische Raad en de Stichting van de Arbeid wijzen erop dat de urgentie die in 1982 gevoeld werd op dit moment nog ontbreekt. 'Polderen' in het algemeen belang is duidelijk moeilijker geworden!

Nederland kent een traditie van razendsnelle omslagen

Het gevoel van *wir-sind-wieder-wer* zoals ze dat in Duitsland zeggen, is in Nederland de afgelopen jaren toch wat gedaald. In 2000 vormden wij een tevreden, gelukkig en welvarend volkje. We waren met velen (75 procent) uiterst tevreden met de regering (Paars II), en 65 procent van ons vond toen dat de overheid goed functioneerde. Twee jaren later waren beide cijfers gehalveerd. Is het nu dat de ambtenaren na 2000 dachten: jullie doen het zelf maar, wij laten alles uit onze handen vallen? Nee dus, het was pure beeldvorming. Wat eerst goed leek, leek nu ineens slecht.

De omslag was verrassend, maar de snelheid waarmee dat gebeurde zo mogelijk nog meer. Hoewel de snelheid van de verandering nog steeds een raadsel is, hebben we dat soort omslagen toch al eerder gezien. Koning Willem II veranderde in 1848 ook van de ene dag op de andere van een zeer conservatieve vorst in een uiterst liberale koning. Nu weten we wel dat er een zekere pressie op hem werd uitgeoefend, sommigen zeggen chantage, maar hij deed 't toch maar wel. Ook in de jaren '60 veranderde Nederland in rap tempo van een conservatief-traditioneel burgerlijk land tot bijna het modernste land van de wereld, in

de zin van open, progressief, tolerant, en vrij. Opvallend was is beide gevallen hoe de gevestigde machten kennelijk snel meegingen in een beweging die als onophoudbaar en onvermijdelijk werd gezien.

Een paradijsvogel in een tuin vol mussen

Terugkijkend op onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau van vóór 2000 blijkt dat 15 à 20 procent van het electoraat aan het eind van de vorige eeuw niet tevreden was en zich tekort gedaan voelde. Velen voelden zich niet erkend, gezien of gehoord. En dat was ook zo, alleen was er niemand die hun gevoel een stem gaf en hun belangen wilde behartigen. Een partij als de Centrum Democraten werd als zo groezelig gezien dat maar heel weinig mensen zich ertoe aangetrokken voelden. De ontevredenen moesten wachten op de Leefbaar-Partijen en op Pim Fortuyn, een mediagenieke figuur die heel direct, slim en welbespraakt zijn publiek bespeelde en zijn zelfgenoegzame, technocratische tegenstanders in het debat met gemak onderuit schoffelde. Fortuyn was de paradijsvogel in een tuin vol mussen. De confrontatie tussen de zuur kijkende PvdA-lijstrekker Ad Melkert en de triomfantelijk ogende Fortuyn na de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam vormt een heus canonmoment in de Nederlandse politieke geschiedenis.

De ontevredenheid waarop Fortuyn inspeelde, had te maken met het weinige rapport tussen de gevestigde politieke partijen en een niet onaanzienlijk deel van het electoraat. Zij waren hun vertrouwen in de vooral technocratische en bureaucratische elite van de verzorgingsstaat kwijt geraakt. Fortuyn profiteerde ook van de enorme verandering van het medialandschap, geïnstigeerd door de entree van de commerciële televisie in ons land. Kort gezegd stond de publieke omroep in het teken van de verheffing van het volk, terwijl de commerciële zenders vooral letten op wat de mensen graag wilden zien. Dat deden ze met zoveel succes dat de publieke omroep geen keus had dan daar in haar programma-aanbod in mee te gaan. Van verheffen naar 'verplatten', een grote verandering in stijl en kleur. Dat heeft grote gevolgen gehad voor alle politieke partijen en voor het politieke debat als geheel, dat steeds meer gekenmerkt werd door emoties en emotioneel taalgebruik. Emotie als teken van authenticiteit en daarom ook moreel van meer gewicht dan de politieke overtuiging of het zakelijke belang.

Net als de publieke omroepen zich meer dan verdienstelijk de mores van de commerciële omroepen eigen maakten, zijn de gevestigde partijen hun focus, na Pim Fortuyn en later Rita Verdonk en Geert Wilders, anders gaan kijken naar groepen in de samenleving en naar de levende onvrede. Men moest ook wel, want door de snelle opkomst en het succes, hoewel vaak tijdelijk, van nieuwe partijen is geen enkele partij nu nog verzekerd van de gunst van een grote groep trouwe kiezers. Vroeger kon een partij als de PvdA ten minste rekenen op 30 zetels, maar die zekerheid bestaat niet meer. Integendeel, de onzekerheid is in de poriën van het politieke bestel doorgedrongen met instabiliteit tot gevolg.

Sinds 2002 hebben we 6 kabinetten gehad, 4 onder leiding van Jan Peter Balkenende en inmiddels twee geleid door Mark Rutte. Je zou het Italiaanse toestanden kunnen noemen. Inmiddels vraagt vrijwel iedereen zich af wanneer het huidige kabinet Rutte sneuvelt vooral omdat het met alles en iedereen convenanten moet afsluiten (toch een stille revival van het poldermodel) en alleen dankzij de wisselende steun van oppositiepartijen zijn ambitieuze plannen kan realiseren.

Toekomst is onvoorspelbaar en niet te plannen

In de chaos van snel opeenvolgende kabinetten en de grote politieke onzekerheid is toch een lijn te ontwaren. Nederland is politiek van koers veranderd en van traditioneel-progressief naar modern-conservatief geëvolueerd, naar een teruggrijpen op het verleden als een model voor de toekomst. Drie thema's spelen daarbij een rol: het behoud van de nationale identiteit, het behoud van de verzorgingsstaat en het behoud van de persoonlijke vrijheid. Zij worden bedreigd door nieuwkomers die daar niet zo veel mee hebben, en door de Europese Unie. Deze thema's komen terug in de anti-migratie, anti-vreemdeling en anti-Europa houding die politiek en samenleving in meer of mindere mate beheersen. Behoudzucht leidt echter niet tot een inspirerend toekomstperspectief. En dat hebben we wel nodig want de toekomst voor ons land ziet er niet onverdeeld gunstig uit. We voelen de concurrentie met de opkomende economieën en we voelen, dat is misschien wel de grootste angst, dat we om minstens dezelfde mate van welvaart en welzijn te behouden steeds harder zullen moeten werken.

Lijst van aanbevolen literatuur

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006) – *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden* – Amsterdam University Press

C.A. de Kam & J.H.M. Donders (2014) – *De Nederlandse verzorgingsstaat op weg naar 2025* – Den Haag, Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën

Anton Hemerijck (2013) – *Changing welfare states* – Oxford University Press

Mara A.Yerkes (2011) – *Transforming the Dutch welfare state. Social risks and corporatist reform* – Bristol, Policy Press

Rob Bijl e.a. (red) (2013) - *De sociale staat van Nederland 2013* – Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau

Paul Schnabel (2012) – *Rare jaren. Over welzijn en welvaart in Nederland* - Amsterdam, Business Contact

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit op cd, als download en streaming. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 - 370001
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. de **Rode Hoed**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Amsterdam, mei 2014)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn

© Copyright 2014 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 128 8
NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.